

Türkiye

Mayıs 2005'ten bu yana önemli gelişmeler: Türkiye antipersonel mayın stokunu 2.979.165 adet olarak açıkladı. Bu rakam daha önce rapor edilenden daha yüksek bir rakamdır; çünkü ilk defa bu toplama, 22.788 adet ADAM mayını da eklenmiştir. Türkiye Aralık 2005'te stoktaki mayınların imhası için yeni bir tesis kurmak amacıyla NAMSA'yla ve bir şirketle anlaşma imzaladı. Mayıs 2006'da Türkiye M18 Claymore mayınlarının kurban tarafından aktive edilen parçalarının imha edileceğini söyledi. 18 Temmuz 2006'da PKK Cenova sözleşmesini imzalayarak antipersonel mayın yasağına bağlılığını ilan etti. 2005 yılında en az 220 yeni mayın/PAM olayı meydana geldi. Bu rakam 2004'teki 168 ve 2003'teki 67 ile kıyaslandığında kayda değer bir artışa işaret etmektedir. 2005 yılında 300.000 metrekairelik mayınlı alandan 2.171 adet mayın temizlendi. Temizlenen toprağın bedelsiz kullanımı karşılığında mayınlı alanların temizlenmesi için açılan ihaleye ulusal ve uluslararası şirketlerin davet edilmesi sürecine parlamentodan itiraz geldi.

Mayın Yasaklama Politikası

Türkiye Cumhuriyeti Mayın Yasaklama Anlaşması'nı 25 Eylül 2003'te imzaladı ve anlaşma 1 Mart 2004'te uygulamaya girdi. Türkiye yerel uygulamalar için gerekli yasayı henüz çıkartmadı ancak anayasasının, ceza yasası ve genelkurmayın direktiflerinin anlaşma hükümlerine geçerlilik kazandırmaya yeterli olduğunu bildirdi¹. Ekim 2005'te Türkiye, "Ottowa Sözleşmesi ile yasaklanan faaliyetleri bastırmak ve önlemek için cezai yaptırımlar da dahil olmak üzere iç yasalarda gerekli düzenlemelerin mevcut olduğu"nu açıkladı.²

Türkiye 2005 takvim yılı için hazırladığı Madde 7 raporunu 29 Nisan 2006'da sundu³. Olayları ve kurban desteğini raporlamak için gönüllü J Formunu kullandı.

Türkiye Kasım-Aralık 2005'te Hırvatistan'ın Zagreb şehrinde düzenlenen 6. Taraf Devletler toplantısına katıldı. Nairobi Faaliyet Planının 46. faaliyetini referans göstererek evrenselleşme hakkında bir bildiri sundu. Faaliyete göre "Taraf devletler imkan dahilinde ve uygun oldukları taktirde, 'devlet-dışı silahlı aktörler' söz konusu olduğunda taraf devletlere belli bir takım görevler düşmektedir. Bu nedenle... 'devlet-dışı silahlı aktörler'lerin anlaşmayı imzalaması tasarlandığında söz konusu taraf devlet bilgilendirilmeli ve böylesi bir imzanın söz konusu olabilmesi için devletin rızası gerekli koşul olmalıdır."⁴ Türkiye aynı zamanda stok imhası, mayın temizliği ve işbirliği ile yardım konularında da açıklamalarda bulunmuştur.

Türkiye Haziran 2005'te ve Mayıs 2006'da Cenova'da yapılan oturumlararası toplantılara katıldı. Mayıs toplantılarında evrenselleşme ve silahlı devlet-dışı aktörler, Madde 9, stok imhası, araştırma ve eğitim için tutulan mayınlar, mayın temizliği, mayın risk eğitimi ve mayın faaliyet teknolojileri konularında beyanlarda bulundu. Devlet-dışı aktörler

¹ Madde 7 Raporları, Form A ve Ekler A, B ve C, 1 Ekim 2004 ve 10 Mayıs 2005; "Türkiye'nin Ottawa Sözleşmesi Oturumlararası Toplantısında 9. Madde hakkındaki Açıklaması" Sözleşmenin Genel Statüsü ve Operasyonları Daimi Komitesi, Cenevre, 2 Haziran 2005. Madde 174 mayınlardan ya da Mayın Yasaklama Anlaşmasından açıkça bahsetmiyor. İfade şöyle: "Önemsiz miktarda ve tipte patlayıcı maddeyi kabul eden veya bulunduran kişi kullanım amacı dikkate alınarak bir yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır."

² Mektup No. 649.13/2005/BMCO DT/8805 Vehbi Esgel Etensel'den, Konsolos, Türkiye'nin Cenevre'deki BM Daimi Temsilciliği, Landmine Monitor'e (HRW), 3 Ekim 2005.

³ Daha önce Türkiye madde 7 raporlarını 10 Mayıs 2005'te ve 1 Ekim 2004'te teslim etti.

⁴ 29 Kasım 2005 6. Taraf Devletler toplantısında Evrenselleştirilme sorusu hakkında Türk delegasyonunun verdiği demeç.

konusundaki demecinde Türkiye Zagreb'te 6. taraf devletler toplantısında tutumunu tekrarladı⁵.

Türkiye 1., 2. ve 3. maddelerle ilgili olarak bazı önemli konular hakkındaki yorum ve uygulamalar konusunda tutumunu ifade etti. Mayıs 2004'te Madde 1'e istinaden Türkiye'nin Cenevre'deki BM Daimi Temsilciliği Landmine Monitor'e, ortak askeri operasyonlar sırasında diğer devletlerin Türkiye'de mayın kullanmasına Türkiye'nin izin vermeyeceğini ifade etti. Temsilcilik ayrıca Türkiye'nin yabancı antipersonel mayınların kendi topraklarında depolanması veya taşınmasını Mayın Yasaklama Anlaşması'nın ihlali olarak değerlendirdiğini ve "hiçbir tipte yabancı karamayınının topraklarında taşınmasına veya depolanmasına asla izin vermeyeceği"ni belirtti. Temsilcilik, daha önce rapor edildiği şekilde, ABD'nin Türkiye'de 1100 adet Hava Kuvvetleri Gator antipersonel mayın depoladığını reddetti⁶. Ekim 2005'te Türkiye Landmine Monitor'e gönderdiği bir yazıda şunları belirtti: "ortak askeri [operasyonlarla] ilgili olarak, Türkiye her koşulda Ottawa Sözleşmesi'nin ruhuna uygun şekilde davranmakta kararlıdır."

Ekim 2005'te 2. Madde'ye ilişkin olarak "Türkiye hassas fünyeli ve/veya dokunmaya hassas patlayıcılar kullanmamaktadır.... Türkiye'nin bazı komşularının Türkiye ile sınırlarına anti-taşıtlı mayın döşemiş oldukları akılda tutulursa, sözkonusu komşular aynı görüşü paylaştıkları takdirde Türkiye prensip olarak anti-taşıtlı mayınların da yasaklanmasına taraftardır," açıklamasında bulundu⁷.

Türkiye, Haziran 2005'te ifade ettiğine göre "Farklı coğrafi koşulları, elverişsiz arazi yapısı ve Sözleşme'ye henüz Taraf Devlet olmayan birden çok komşusu olan Taraf Devletlere belirli rakam ya da üst sınırların empoze edilmemesi gerektiği görüşündedir. Madde 3'ün ana fikrine katılıyoruz."⁸ Ekim 2005'te şunları ifade etti: "Değişken arazi yapısı ve farklı coğrafi koşullar, spesifik mayın temizlik teknolojisi ve tekniklerinin geliştirilmesini gerektirebilir. Bu bağlamda Türkiyenin eğitim amacıyla elde tuttuğu mayın sayısı; Türk Silahlı Kuvvetleri'nin çapı, değişken zemin şartları ve Türkiye'nin Sözleşme yükümlülüklerine uygun olarak mayın tespit ve temizliği yapılan bölgelerin muazzam çapıyla uyum içindedir."⁹ Mayıs 2006'da Türkiye benzer bir açıklamada bulunmuş ve "Farklı coğrafi koşulları, elverişsiz arazi yapısı farklı askeri çapı, dünyanın çok daha fazla anti-personel mayın ihtiva eden bölgelerinde bulunan ve bu sebeple daha çok eğitime ihtiyaç duyan ülkelere Madde 3'ün gerektirdiği gibi belirli rakam ya da üst sınırların empoze edilmemesi gerektiği görüşündedir," demiştir¹⁰.

Türkiye Konvansiyel Silahlar Konvansiyonuna (KSK) 26 Mart 1982'de katıldı ve Ek Protokol II'yi 2 Mart 2005'te tasdik etti. Türkiye Kasım 2005'te Cenevre'deki Ek Protokol II'ye Taraf Devletlerin Yedinci Yıllık Toplantısına imzacı olarak katıldı ve 4 Ekim 2005'te Madde 13'ün gerektirdiği yıllık raporunu sundu.

Ekim 2005'te İsviçre merkezli sivil toplum kuruluşu olan Cenova Call PKK ve devamı grupların başkanından bir mektup aldığını raporladı. Mektuba göre örgütün dilahlı kanadı HPG'nin¹¹ antipersonel payın kullanımını yasakladığını ifade etti¹². Cenova Call

⁵ "Evrenselleştirilme sorusu ve 'Devlet-dışı silahlı gruplar' sorusu hakkında Türk delegasyonunun verdiği demeç," Sözleşmenin Genel Statüsü ve Operasyonları Daimi Komitesi, Cenevre, 8 Mayıs 2006. Türkiye Haziran 2005 aratoplantısında da benzer bir demeç vermişti.

⁶ Türkiye'nin Landmine Monitor Sorularına Ek Cevabı, Cenevre BM Daimi Temsilciliği, 30 Mayıs 2004. US government sources reported US mines stored in Turkey as of 1997; see *Landmine Monitor Report 2000*, p. 848.

⁷ Mektup No. 649.13/2005/BMCO DT/8805 Vehbi Esgel Etensel'den, Konsolos, Türkiye'nin Cenevre'deki BM Daimi Temsilciliği, Landmine Monitor'e (HRW), 3 Ekim 2005.

⁸ "Türkiye'nin Ottawa Anlaşması Aratoplantısında Madde 3 hakkındaki demeci", Sözleşmenin Genel Statüsü ve Operasyonları Daimi Komitesi, Cenevre, 17 Haziran 2005

⁹ Mektup No. 649.13/2005/BMCO DT/8805 Vehbi Esgel Etensel'den, Konsolos, Türkiye'nin Cenevre'deki BM Daimi Temsilciliği, Landmine Monitor'e (HRW), 3 Ekim 2005.

¹⁰ Türkiye'nin demeci, "Madde 3 Güncelleme", Sözleşmenin Genel Statüsü ve Operasyonları Daimi Komitesi, Cenevre, 12 Mayıs 2006.

¹¹ PKK, KADEK ve Kongra-Gel Mayıs 2002 ve Nisan 2004'te terörist gruplar olarak ilan edildiler.

PKK/Kongra-Gel'in uzaktan kumandalı mayın kullandığını kabul ettiğini ancak kişi veya araç tarafından aktif hale getirilebilen herhangi bir patlayıcı kullandığını reddettiğini söyledi¹³. 18 Temmuz 2006'da hem PKK/Kongra-Gel hem de HPG Cenova Call anlaşmasını imzalayarak anti-personel mayınların toptan yasaklanmasını sağlamak konusundaki arzusunu alenen açıkladı. HPG lideri Fehman Hüseyin "Antipersonel mayınlar sivilleri etkilemekte ve tamir olunamaz zararlara sebep olmaktadır. Genellikle çatışmalar bittikten çok sonra. Bizim stratejimiz yalnızca ayırt edici silahlar kullanmak yönündedir. Bu sebeple antipersonel mayınlarından ziyade uzaktan kumandalı mayınları kullanmayı tercih ediyoruz," dedi.¹⁴

15 Şubat 2006'da Mardin ilinden başlatılacak mayın emizliği ihalesini izlemek üzere Mardin iline giden Mayınsız Bir Türkiye Girişimi, Mardini ili Nusaybin İlçesi Belediye Başkanı, İnsan Hakları Derneği Mardin Şube Başkanı ve Diyarbakır Barosu'nun da katıldığı bir basın toplantısı düzenledi ve mayın kurbanına destek için ortak bir başvuru sundular¹⁵.

23 Kasım 2005'te Girişim, *Landmine Monitor Report 2005*'in Türkiye ve Belli Başlı Bulgular bölümünü açıklamak üzere, Ankara'da TBMM'de, Mardin Milletvekili ve Dışişleri Komisyonu Üyesi Nihat Eri ile birlikte bir basın toplantısı düzenledi. Konuşmacılar Girişim ve Dışişleri Komisyonu Üyesi bir milletvekilinden oluşuyordu. Faaliyet medyanın önemli ölçüde dikkatini çekti.

Üretim ve Ticaret

Antipersonel mayınların üretimi, antipersonel mayınların satışı ve taşınması Ocak 1996 tarihli moratoryumla eşzamanlı olarak durduruldu.¹⁶ Bu gelişmenin ardından Türkiye'nin antipersonel mayın üretim tesisleri tedrici olarak hizmet dışı hale getirildi.¹⁷ Türkiye daha önce hem antipersonel mayın hem de anti-taşıtlı mayın üretmekteydi. Türk şirketi, Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK), iki tip ABD antipersonel mayının (M14 ve M16) kopyalarını üretiyordu.¹⁸ Türkiye'nin son Madde 7- şeffaflık raporunda belirtildiği üzere "APM üretim tesisi yoktur," ancak tesislerin faaliyetine son verilmesi veya dönüştürülmesi üzerine rapor verilmemiştir¹⁹.

Türkiye'nin antipersonel mayın ihraç ettiğine dair bilgi mevcut değildir. Verilen bilgilere göre Türkiye, bütün mayınlarını Almanya (DM-11) ve ABD'den ithal etmiştir.

Stoklama ve İmha

Türkiye 2006'da stoklarında 2,979,165 adet mayın olduğunu belirtmiştir²⁰. Önceki yıllarda bu rakam 2,973,481 olarak rapor edilmişti²¹. Türkiye "geçen yıla göre artışın 2005 yılında yapılan yeni sayımlardan kaynaklandığını ve aynı zamanda ADAM mayınlarının stok rakamlarına ilk defa dahil edildiğini açıklamıştır. Adam mayınlarının sayısı 22,788'dir ve bu

¹² Geneva Call, "Devlet-dışı Silahlı Gruplar ve Karamayınları," Kasım 2005, s. 124, Kongra-Gel başkanından alınan 24 Ekim 2005 tarihli bir mektuptan alıntı yapar.

¹³ Ibid.

¹⁴ Geneva Call, "Kongra-Gel/HPG anti-personel mayın kullanmaktan vazgeçeceğine söz veriyor," Basın Açıklaması, Cenova, 18 Temmuz 2006.

¹⁵ Müracaat Nusaybin Belediye Başkanı, Mardin İnsan Hakları Derneği Şube başkanı, Diyarbakır Barosu ve Mayınsız Bir Türkiye Girişimi tarafından imzalandı, 15 Şubat 2006.

¹⁶ İhracat moratoryumu 1999'da yenilendi ve Mart 2002'de sürekli hale getirildi.

¹⁷ Mektup No. 649.13/2005/BMCO DT/8805 Vehbi Esgel Etensel'den, Konsolos, Türkiye'nin Cenevre'deki BM Daimi Temsilciliği, Landmine Monitor'e (HRW), 3 Ekim 2005.

¹⁸ Türkiye'nin Landmine Monitor Sorularına Ek Cevabı, Cenevre BM Daimi Temsilciliği, 30 Mayıs 2004.

¹⁹ Madde 7 Raporu, Form E, 29 Nisan 2006. Türkiye 2005 yılı raporunda da benzer bir demeçte bulunmuştu.

²⁰ Madde 7 Raporu, Form B, 29 Nisan 2006; Türkiye'nin ifadesi, Stok İmhası Daimi Komitesi, Cenova, 11 Mayıs 2006.

²¹ Madde 7 Raporları, Form B, 1 Ekim 2004 ve 10 Mayıs 2005.

rakam, her biri 36 adet gerece sahip 633 savaş gereciyle çarpılması sonucu elde edilmiştir.”²² LM geçen yıllarda Türkiye'nin 1988 yılında Amerika'dan 34,000 ADAM mayını satın aldığını raporlamıştı.²³

Türkiye'nin Nisan 2006'da sunduğu Madde 7 raporu ADAM mayınlarını ilk defa ihtiva etmekteydi; diğer değişikliklerden biri de rapora eklenen 964 M2 mayını ve 81 bilinmeyen mayındır. Bununla birlikte (3.261 daha az olan) DM11 tip mayında, (8.279) M14, (5.840) M16 ve (438) M18'de azalma olmak üzere toplamda 17.818 adetlik bir azalma gösteren (toplamda 331 adet) M3 mayını listeden çıkarılmıştır.

Depolanan Antipersonel Mayınları²⁴

DM-11	1,741,864
M2 Series	146,882
M14	1,005,461
M16 Series	43,853
M18 Series	18,236
ADAM	22,788
Unknown	81
Total	2,979,165

Türkiye'nin antipersonel mayın stokunu imha işini tamamlaması için son tarih 1 Mart 2008'dir. Türkiye'nin Haziran 2005'teki açıklamasına göre depolanmış mayınların imhası “Mayın ve Mühimmat İmha Tesisinin 2006'da bitirilmesinin ardından gerçekleşmek üzere planlanmıştır.”²⁵ Mayıs 2006'da Türkiye “... işi için bir şirketle anlaşma yapıldı. 20 Aralık 2005'te başarılı olan bir şirket ve NAMSA arasında bir anlaşma imzalandı - Türkiye'nin kaynakları kullanılacak olsa da NAMSA aracılığıyla bu iş tesis edilecektir. Tesisin kurulması için çalışmalara devam edilmektedir ve tesis Temmuz 2007'de işler hale gelecektir, böylece stok halindeki mayınlar 1 Mart 2008'e kadar imha edilmiş olacaktır.”²⁶

Türkiye aynı zamanda “M18 Claymore tip mayınların kurban tarafından aktive edilen kısımları imha edilecekler listesine yakın zamanda dahil edilmiştir ve yalnızca uzaktan kumandalı M18 Claymore mayınlarını stokta tutmak için gerekli adımlar atılmıştır,” dedi²⁷.

Araştırma ve Eğitim Amacıyla Bulundurulmuş Mayınlar

Türkiye 3. Madde uyarınca eğitim ve araştırma amacıyla 16.000 antipersonel mayını elde tutmak niyetinde olduğunu rapor etmiştir²⁸. Bu rakam Taraf Devletler'in elde tuttukları mayınlar itibarıyla Brezilya'dan sonraki en yüksek ikinci rakamdır. 2006'da Türkiye “850 mayının, mayın faaliyetine katılan askeri personelin eğitim amacıyla gerçekleştirilen mayın tespiti, mayın temizliği ve mayın imhası programları için kullanılmış olduğundan,” eğitim

²² Türkiye'nin ifadesi, Stok İmhası Daimi Komitesi, Cenova, 11 Mayıs 2006. Türkiye aynı zamanda 29 Nisan 2006 tarihli Madde 7 raporu, Form B'de bir açıklama sunmuştur. Sistem için daha sık kullanılan terim 'Area Denial Antipersonnel Mine'dır.

²³ Bakımı LM 1999 Raporu, sf. 820-821, ABD belgelerinden alıntılar.

²⁴ Madde 7 Raporu, Form B, 29 Nisan 2006.

²⁵ “Türkiye'nin 13 Haziran 2005'te Ottawa Sözleşmesi Oturumlararası Toplantısındaki Açıklaması,” Mayın Eylemi, Mayın Risk Eğitimi ve Mayın Eylem Teknolojileri Daimi Komitesi, Cenevre, 13 Haziran 2005. Ayrıca Bkz. Madde 7 Raporu, Form F, 10 Mayıs 2005.

²⁶ Türkiye'nin ifadesi, Stok İmhası Daimi Komitesi, Cenova, 11 Mayıs 2006.

²⁷ Ibid.

²⁸ Madde 7 Raporları, Form D, 1 Ekim 2004 ve 10 Mayıs 2005. bu rapor DM-11 ve M14'ten 4.700'er adet ve M16, M18 ve M2 mayınlarından da 2.200 adedi ihtiva eder.

amaçlı tutulan mayın sayısının 15.150'ye indiğini rapor etti²⁹. Türkiye'nin alıkoyduğu mayınlar DM-11, M2, M14, M16, and M18 Claymore tip mayınlardan oluşur. 2006 yılında verdiği Madde 7 raporunda Türkiye her bir tip mayından kaçar adet imha edildiğini ve kaçar adet kaldığını belirtmemiştir.

Türkiye, Mayıs 2006'da "mayın temizliğinde biraz daha ilerledikten sonra eğitim amacıyla elde tutulan mayın sayısını gözden geçirebilir," dedi³⁰. Haziran 2005'te Türkiye "Bu rakam [16.000 mayın] silahlı kuvvetlerin küçültülmesi süreciyle beraber gözden geçirilebilir," demişti.³¹

Aralık 2004'te İlk Gözden Geçirme konferansı'nda Taraf Devletlerce üzerinde hem fikir olunduğu gibi alıkonulan mayınların amaç ve asıl kullanımları üzerine Türkiye henüz detaylı bir rapor vermemiştir. Türkiye Aralık 2005'te Taraf Devletler 6. toplantısında taraf devletlerin hemfikir olduğu üzere alıkonulan mayınlar hakkındaki yeni genişletilmiş D Formunu kullanmadı.

Kullanım

Türk Silahlı Kuvvetlerinin antipersonel mayın kullanması Genelkurmay Başkanlığı'nın 26 Ocak 1998 tarihli emriyle yasaklandı³². O zamandan bu yana Türk silahlı kuvvetlerin antipersonel mayın kullandığına dair kayıtlara geçmiş bir olay yoktur.

LM'in Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Diyarbakır ve Mardin illerinde yaşayan halkla yaptığı görüşmeler sırasında insanlar, silahlı kuvvetlerin bazen sivilleri tehlikeye atacak şekilde bölgeye patlamamış madde bıraktıkları şeklinde bir izlenime sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Çatışma bölgelerinde yaşayan halk, güvenlik kuvvetlerinin aynı zamanda karakol civarlarında meydana gelen mayın patlamalarından da sorumlu olabileceklerine inandığını belirtmiştir. Bu iddiaları destekleyecek herhangi bir delil bulunmamakla birlikte LM bu izlenimlerin yerel halk arasında genel olarak kabul gördüğünü ifade etmiştir³³.

Haziran 2004'te, Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ve devamı gruplar ve silahlı kanadı 1999 tarihinde iki taraflı bir ateşkes lehine başlattıkları tek taraflı ateşkesi son verdiler. Bununla birlikte çatışmaların yoğunlaştığı 2005 ve 2006 yıllarında medya, sayısız mayın olayının meydana geldiğini raporladı. Bu haberlerin çoğunda PKK/Kongra-Gel Türkiye'de yeni mayın kullanımından sorumlu olan taraf olarak geçiyor. Medya tarafından raporlandığı kadarıyla çoğu olaylar araç imha mayını ve uzaktan kumandalı mayınlar. En azından bazı olayların kurban tarafından aktive edilen mayınlar olduğu veya uydurma patlayıcı aletler olduğu anlaşılmaktadır, ancak bunların yerleştirilme tarihleri belirlenmemektedir.

²⁹Türkiye'nin demeci, "Madde 3 Güncelleme", Sözleşmenin Genel Statüsü ve Operasyonları Daimi Komitesi, Cenevre, 12 Mayıs 2006. Bu bilgi aynı zamanda 29 Nisan 2006 tarihli Madde Raporu D formunda da belirtilmiştir.

³⁰ Türkiye'nin demeci, "Madde 3 Güncelleme", Sözleşmenin Genel Statüsü ve Operasyonları Daimi Komitesi, Cenevre, 12 Mayıs 2006. Ekim 2005'te söyleneni tekrar etmiştir: "mayın temizliğinde yeterli büyüklükteki alanı temizledikten sonra Türkiye anlaşmanın 3. Maddesi gereği elinde tuttuğu mayın satısını gözden geçirebilir." Mektup No. 649.13/2005/BMCO DT/8805 Vehbi Esgel Etensel'den, Konsolos, Türkiye'nin Cenevre'deki BM Daimi Temsilciliği, Landmine Monitor'e (HRW), 3 Ekim 2005.

³¹ "Türkiye'nin 13 Haziran 2005'te Ottawa Sözleşmesi Oturumlararası Toplantısındaki Açıklaması," Mayın Eylemi, Mayın Risk Eğitimi ve Mayın Eylem Teknolojileri Daimi Komitesi, Cenevre, 13 Haziran 2005.

³² Türkiye'nin Taraf Devletler Beşinci Toplantısındaki Açıklaması, Bangkok, 17 Eylül 2003.

³³ Mayısız Bir Türkiye Girişimi, "13-14 Haziran ve 20 Temmuz tarihli Diyarbakır ve Mardin'de yapılan alan çalışmasından raporlar." Eylül 2005'te yapıyol-sen genel başkanı 19 Eylül 2005'te bir jandarma istaasyonunun yanında çalışma yapan bir araştırmacının öldüğü, ikisinin yaralandığı bir olaya dikkat çekmek üzere bir basın toplantısı düzenledi. Genel başkan, mayının kimin yerleştirdiği üzerinde fazlasıyla spekülasyon olduğunu ve bazısının mayının kararkolu korumak üzere yerleştirildiğine inandığını belirtti. Yapı-Yol Sen Basın açıklaması 21Eylül 2005.

Türk Hükümeti 2005'te PKK/Kongra-Gel tarafından döşenen mayınlar nedeniyle 39 askeri personelin öldüğünü ve 155 askeri personelin yaralandığını bildirdi³⁴. Mayınsız bir Türkiye Girişimi 2005 yılında 202 mayın/PAM olayının meydana geldiğini ve bunların çoğunun silahlı çatışmanın yoğunlaştığı dönemde olduğunu kaydetti³⁵. Temmuz 2005'te Genelkurmay İkinci Başkanı General İlker Başbuğ, geçen yıl PKK şiddetinin 105 askerinin ve 37 sivilin hayatına mal olduğunu açıkladı ve isyancıların saldırılarda genellikle patlayıcı ve mayın kullandığını öne sürdü³⁶.

Aralık 2005'de basında çıkan bir haberde, Jandarma Genel Komutanlığı'nın Ağrı Dağı çevresinde yürüttüğü operasyonda PKK'nın araziye sakladığı 40 adet DM-11 tip mayın, mühimmat ve ağır silahlar ele geçirildiği bildirildi³⁷. Türkiye 2005 takvim yılını kapsayan Madde 7 raporunda ele geçirdiği mayınların miktarını rapor etmedi³⁸.

Karamayını ve PAM Sorunu

Türkiye mayın ve patlamamış askeri mühimmat (PAM) sorunundan etkilenmektedir. Sorun özellikle yasadışı sınır ihlallerini engellemek amacıyla Türkiye tarafından Ermenistan, İran ve Irak sınırının yanı sıra 1956-1959 arasında Suriye sınırına döşenen antipersonel mayınlardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca 1984-1999 yılları arasındaki yoğun silahlı çatışma döneminde hükümet güçleri tarafından Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda "teröristlerin merkezi bölgelere ilerlemesini engellemek amacıyla" karamayınları kullanıldı. Aynı dönemde ve daha sonra PKK ve bağlı gruplar da bu bölgede mayın kullandılar³⁹.

Mayıs 2006'da Türkiye 164.497'si Suriye sınırına yerleştirilmiş araç imha mayını, 819.816'si ülkenin Suriye sınırı da dahil, çeşitli yerlerine yerleştirilmiş antipersonel mayını olmak üzere 984.313 mayın raporlamıştır⁴⁰. Mayıs 2005'te sunulan Madde 7 Raporunda Türkiye sınırları dahilinde yerleri tespit edilmiş 919.855 mayın ve mayınlı olduğu şüphe edilen yerlerde en azından 687 mayın rapor etmişti⁴¹. Türkiye 2006 yılında sunulan rapordaki artışın "mayınlı olduğundan şüphe edilen bölgelerin mayınlı olduğunun kesinleşmesinden" kaynaklandığını belirtmiştir⁴². Türkiye daha önce 1957-1998 yılları arasında 936.663 antipersonel karamayının yerleştirildiğini rapor etmişti⁴³.

Ülkenin doğu ve güneydoğusundaki boşaltılmış köylerde ve etraflarındaki mayınların göç edenlerin geri dönmesinin önünde engel oluşturduğu iddia edilmektedir. Mayınların özellikle köylerin, askeri üslerin, sınır bölgelerini, su kaynaklarının, otlakların, patikaların ve dağdaki mağaraların etrafına yerleştirildiği rapor edilmiştir. Bu da köylerine dönenler için ciddi bir tehlike arz etmektedir⁴⁴. Örneğin en yoğun çatışmalara sahne olduğu düşünülen Hakkari ili ve çevresinde hükümet yerleşim birimlerini boşaltmış ve insanları daha merkezi

³⁴ Madde 7 Raporu, Form J, 29 Nisan 2006.

³⁵ Mayınsız Bir Türkiye Girişimi, www.mayinsizbirturkiye.org.

³⁶ "Türkiye ABD'nin PKK liderlerinin tutuklanmasını emrettiğini söyledi," *Agence France-Presse* (Ankara), 19 Temmuz 2005.

³⁷ "Irak sınırında PKK'ye ait mühimmat ele geçirildi," *Vatan*, 25 Aralık 2005.

³⁸ Madde 7 Raporu, Form D, 29 Nisan 2006.

³⁹ Bakınız *Landmine Monitor Raporu 2004*, sf. 826-827.

⁴⁰ Madde 7 Raporu, Form C, 29 Nisan 2006; Türkiye'nin ifadesi, Mayın Temizliği, Mayın Risk Eğitimi ve Mayın Faaliyet Teknolojileri Daimi Komitesi, Cenova, 10 Mayıs 2006.

⁴¹ Madde 7 Raporu, Form C, 10 Mayıs 2005.

⁴² Madde 7 Raporu, Form C, 29 Nisan 2006; Türkiye'nin ifadesi, Mayın Temizliği, Mayın Risk Eğitimi ve Mayın Faaliyet Teknolojileri Daimi Komitesi, Cenova, 10 Mayıs 2006.

⁴³ Türkiye'nin ifadesi, Mayın Temizliği, Mayın Risk Eğitimi ve Mayın Faaliyet Teknolojileri Daimi Komitesi, Cenova, 11 Şubat 2004.

⁴⁴ İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şube Başkanı Selahattin Demirtaş ile görüşme, Diyarbakır, 14 Haziran 2004; bakınız, *Landmine Monitor Raporu 2005*, s. 586.

köylere ve kamplara yerleştirmiştir. Yerlerinden edilen köylülerin mayın sorunu nedeniyle 2006'nın başında köylerine dönmekte isteksiz oldukları söylenmiştir⁴⁵.

Hakkari Mayın Karşıtı Farkındalık Grubu (Hakkari Grubu, avukatlardan oluşan bir sivil toplum kuruluşu), patlayıcıların neden oldukları yaralanmalar hakkında bir araştırma gerçekleştirdi. Yapılan araştırma sırasında Hakkari şehrinin ve Yenimahalle mahallesinin, özellikle Türk askeri üslerinin civarlarının hem mayın hem de PAM ile ciddi bir şekilde kirlendiğini belirtmiş, bu mayınlar sebebiyle hayvanların öldüğünü ifade etmiştir⁴⁶.

Basında yer alan mayın vakaları, Türkiye'nin bazı bölgelerinde mayınlara ek olarak, patlamamış mühimmatın da (PAM) ciddi bir tehlike oluşturduğunu gösteriyor ve son birkaç yılda meydana gelen mayın/PAM olayların sayısında ciddi bir artış göze çarpıyor. 2005'te meydana gelen mayın/PAM patlamalarından en az 220 askeri personel ve sivil etkilenmiştir. Bu rakam önceki yıllardan ciddi oranda fazladır (Bakınız, bu rapordaki *mayın/PAM olayları*).

Mayın Eylem Programı

Ulusal Mayın Faaliyet Yetkilisi: Mayıs 2006 itibarıyla Türkiye'de herhangi bir ulusal mayın faaliyet yetkilisi bulunmaktadır. Kasım 2005'te Türkiye "Ulusal Mayın Faaliyet yetkilisi ve bir mayın faaliyet merkezi yaratmayı planlamaktayız," demiştir⁴⁷. Nisan 2006'daki bir medya raporuna göre Genel Kurmay, başbakanlığın gözetimi ve denetiminde bir "Ulusal Mayın Temizliği komitesi" kurulmasını önermiştir. Hükümet bu öneriyi kabul edecek olursa Genel Kurmay, emekli veya halen aktif askeri personeliyle nitelikli eleman açığını kapatacağını bildirmiştir⁴⁸.

9 Eylül 2003'te Suriye sınırındaki mayınların temizlenmesini hedefleyen bir program bağlamında Güney Doğu Anadolu Projesi'ne (GAP) bağlı bir çalışma ve koordinasyon komisyonu oluşturuldu⁴⁹. Komisyonunda Silahlı Kuvvetler, Maliye Bakanlığı ve Tarım Bakanlığı temsilcileri yer alıyor. Komisyon (GAP idaresi tarafından yürütülen) arazi ön tetkikleri, (Tarım Bakanlığı ve GAP İdaresi tarafından) şirketin türünün belirlenmesi ve (Silahlı Kuvvetler ve Maliye Bakanlığı tarafından) yasal zeminin değerlendirilmesi ve mayın temizliğine hazırlık üzerinde çalışmaktadır⁵⁰.

2006'nın başında GAP gelişim başkanı, LM'e mayın faaliyet komisyonunun Suriye ile sınır bölgesindeki mayınlı alanlar üzerinde toprak analizi ve mayından etkilenen toprakların resmi mülkiyeti de dahil olmak üzere gerekli bütün ilk araştırmaları yaptığını bildirdi. Komisyon hazırladığı raporu Haziran 2005'te Maliye Bakanlığına sundu. O zamandan beri komisyon, görevini tamalanmış olarak değerlendirilmektedir⁵¹.

Mayın Faaliyet Merkezi: Türkiye'de mayın faaliyet merkezi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Nisan 2006'da sunduğu madde 7 raporuna göre 2005 yılında "Ulusal Mayın faaliyet Merkezi" için gerekli çalışmalara başlanmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar devam etmektedir."⁵² Türkiye "mayın faaliyet merkezinin başbakanlığın gözetim ve denetimi altında açmaya ve bu merkeze çeşitli bakanlıklardan, GAP Gelişme Yönetiminden ve Genel Kurmaylıktan temsilciler atamaya karar vermiştir"⁵³.

⁴⁵ Hakkari Grubu Sözcüsü Rojbin Tugan'dan gelen e-mail, 21 Şubat 2006.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Türkiye'nin ifadesi, 6. Taraf Devletler Toplantısı, Zagreb, 30 Kasım 2005.

⁴⁸ "Ordu bir mayın temizleme komisyonu talep ediyor," *Yeni Şafak*, 3 Nisan 2006.

⁴⁹ Türkiye'nin ifadesi, 6. Taraf Devletler Toplantısı, Zagreb, 30 Kasım 2005.

⁵⁰ Dışişleri Bakanlığında gelen e-mail, 12 Ocak 2005.; bakınız *Landmine Monitor Raporu 2005*, s. 587.

⁵¹ Mayınsız Bir Türkiye Girişimi'nin GAP Kalkınma Dairesi Başkanı, Muammer Yaşar Özgül ile yaptığı görüşme 21 Şubat 2006

⁵² Madde 7 Raporu, Form A, 29 Nisan 2006.

⁵³ Türkiye'nin Landmine Monitor Sorularına cevabı, Cenevredeki BM Daimi Temsilciliği, 16 Haziran 2006.

2006'nın ortaları itibariyle herhangi bir mayın faaliyet yasası gündemde yoktur. Türkiye Kasım 2005'te "Ulusal Mayın Faaliyet Merkezi'nin yaratılmasından sonra Ulusal Mayın Faaliyet Standartlarının IMAS (Uluslararası Mayın Faaliyet Standartları) ile uyumlu hale getirileceğini" bildirmişti⁵⁴.

Stratejik Planlama ve Gelişme

Toprağa yerleştirilmiş antipersonel mayınların temizlenmesi için konulan nihai tarih olan 2014'ü yakalayabilmek amacıyla Türkiye bir "Mayın faaliyeti çalışma planı" ortaya koymuştur. Bu plana göre Suriye sınırında 510 kilometre-uzunluğunda mayın tarlası (615.149 mayın); Maliye bakanlığının idaresi altında outsourcing yöntemiyle temizlenecektir. 1956-1959 yılları arasında yasa-dışı sınır ihlallerini engellemek amacıyla yerleştirilen mayınları temizlemek için bu projeye 17 milyon dolar yatırılmıştır⁵⁵.

Türkiye'nin mayın faaliyet planı aynı zamanda Irak sınırındaki 42 kilometre-uzunluğunda mayın tarlasını (75.115 mayın); İran sınırındaki 109 kilometre-uzunluğunda mayın tarlasını (191.428 mayın); Ermenistan sınırındaki 17 kilometre-uzunluğunda mayın tarlasını (21.984 mayın) içermektedir⁵⁶. Haziran 2006'da Türkiye, bu programın bütün (984.313) mayını temizlemeyi hedeflediğini belirtmiştir⁵⁷.

Maliye bakanlığı açacağı ihale ile Suriye sınırındaki mayınlı bölgelerin temizliğini silahlı kuvvetlerin gözetimi altında ulusal ve uluslararası şirketlere devretmeyi planladı. Maliye bakanlığı Suriye sınırındaki bütün mayınlı alanın temizlenmesinin maliyetinin yaklaşık 600 milyon ABD doları olarak tahmin edildiğini ve dolayısıyla bu toprağı tarım için kullanarak aynı zamanda bölgede istihdam yaratacak şirketler tarafından üstlenilmesi gerektiğini belirtmiştir⁵⁸. İhale koşullarına göre ihaleyi alan şirket söz konusu toprakları mayın temizliği sertifikasını alır almaz 44 yıllığına yalnızca tarım amaçlı kullanabilecekti. İhale mayın temizliğinin beş yıllık bir süre içinde uluslararası mayın faaliyet standartlarına (IMAS'a) uygun olarak yapılmasını şart koşuyordu⁵⁹.

24 Kasım 2005'de, GAP Türkiye-Suriye sınırındaki Mardin ili merkez, Nusaybin ve Kızıltepe ilçelerinde bulunan toplam 49 milyon 482 bin 967 metrekare büyüklüğündeki taşınmazların 45 milyon 326 bin 447 metrekarelik bölümünü oluşturan mayınlı sahaların temizlenmesi için ihale açtı⁶⁰. Tatmin edici bir başvuru yapılmadı⁶¹.

İlk ihalenin Şubat 2006'da başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen Mardin Valisi bölge için tekrar ihale yapılması gerektiğini vurguladı ve yeni ihaleler Şırnak'ın Cizre ve İdil bölgelerini (16.580.503 metrekare) de kapsayabilir. Şanlıurfa (57.125.555 metrekare), Gaziantep (15.929.776 metrekare), Kilis (11.682.441 metrekare) ve Hatay (34.616.296 metrekare) gibi diğer bölgelerde ihaleye çıkarılmayı bekliyor⁶².

Bununla birlikte 3 Mart 2006'da parlamentoda Türkiye muhalif partisi CHP, ihaleye yabancı şirketlerin kabul edilmesini eleştirdi. CHP başkan vekili Onur Öymen Türkiye'nin "en stratejik öneme sahip bölgelerinden 500.000 hektarlık bir alanı niye bedel ödemeksizin 49 yıllığına kullanacak yabancılara verildiğini" sordu. CHP'nin parlamentodan bir araştırma

⁵⁴ Türkiye'nin ifadesi, 6. Taraf Devletler Toplantısı, Zagreb, 30 Kasım 2005.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Türkiye'nin Landmine Monitor Sorularına cevabı, Ek, Mayın Eylemi Çalışma Planı, Cenevredeki BM Daimi Temsilciliği, 31 Ağustos 2005.

⁵⁷ Türkiye'nin Landmine Monitor Sorularına cevabı, Cenevredeki BM Daimi Temsilciliği, 16 Haziran 2006.

⁵⁸ Bakanlık *Landmine Monitor Raporu 2005*, s. 587-588.

⁵⁹ Maliye Bakanlığı, Mardin Teklif Koşulları, www.maliye.gov.tr, alınma tarihi 28 Kasım 2005. Çeviri LM.

⁶⁰ Mayınsız Bir Türkiye Girişimi'nin GAP Kalkınma Dairesi Başkanı, Muammer Yaşar Özgül ile yaptığı görüşme 21 Şubat 2006

⁶¹ Mayınsız Bir Türkiye Girişimi'nin rapor ettiği üzere Mardin Valisi Mehmet Kılıçar'ın demeci 15 Şubat 2006; İsvaç Mayınkarşıtı Mühendisler Ab, idari yöneticisi Lars Nylin'in gönderdiği e-mail, 29 Mayıs 2006.

⁶² Mardin Valisi Mehmet Kılıçar'ın demeci 15 Şubat 2006

komisyonunu kurulmasını isteyeceğini söyledi. Bu talep kabul edilmesinde Meclise bir gensoru önergesi verileceğini ekledi⁶³.

31 Mayıs 2006'da medya hükümetin Genel Kurmaya danıştığını ve Suriye sınırındaki mayınlı bölgeleri yerel ve uluslararası şirketlere ihale etmeye devam etmeye karar verdiğini rapor etti. Yeni sözleşme maddeleri mayınlı alanları en kısa sürede temizlemeyi garanti eden şirketlere öncelik tanıyacak şekilde düzenlendi. "güvenlik nedeniyle" yabancı şirketlerin bir Türk partner alması zorunlu koşuldu⁶⁴.

Madde 5'e Uyum Çabalarının Özeti

Mayın Yasaklama anlaşmasının 5. maddesine göre Türkiye 1 Mart 2014'e değin nüfuz bölgesindeki veya kontrolü altındaki bütün mayınlı alanlardaki antipersonel mayınları yok etmekle yükümlüdür. Mayıs 2006'da Türkiye, belirtilen tarihe daha çok zaman olmakla birlikte "Türkiye durumdan hoşnut değildir, yükümlülüklerini ciddiye almaktadır ve yükümlülüklerini zamanında yerine getirmek için imkan dahilindeki her şeyi yapmaktadır," şeklinde bir açıklamada bulunmuştur⁶⁵. Haziran 2005'te Türkiye mayın temizleme programının 2014'e kadar bütün mayınları temizlemeyi hedeflediğini rapor etmişti⁶⁶.

Mayınsızlaştırma

Mayın temizliği Genel Kurmaylığa bağlı uzman bir birim tarafından yapılmaktadır⁶⁷. Mayıs 2006'da Türkiye mayın temizleme faaliyetlerine katılan ve 2005'te sayısı 325 olan askeri personel sayısının 2006'da 461'e yükseldiğini rapor etmiştir⁶⁸. Bununla birlikte Haziran 2005'te Türkiye raporunda uzman mayın temizleme biriminin 75 kişiden oluştuğunu ve (her biri 18 kişilik olmak üzere) 11 mayınsızlaştırma ekibinin olduğunu ve toplamda personelinin 263 kişi olduğunu belirtmişti⁶⁹. Aynı zamanda uzman mayın temizleme biriminin "tasarrufunda koruyucu kıyafetlerin, mayın temizleme köpeklerinin ve manuel ve mekanik temizleme donatımının" olduğunu bildirmişti⁷⁰. Mayıs 2006'ya kadar Türkiye'nin 2005 yılında bildirdiği programda belirtilen ve Suriye sınırındaki mayınları daha hızlı temizlemek için alınacak "modern mayınsızlaştırma donatımı" konusunda herhangi bir gelişme yaşanmadı⁷¹.

Mayınlı Alanların Tespiti: Tetkik ve Değerlendirme

Haziran 2006'da LM tarafından verilen ankete cevaben Türkiye "2005-2006 yıllarında mayınlı alanların tespiti için ek bir çalışmanın yapılmadığını" raporlamıştı. Bununla birlikte aynı zamanda Türkiye, 2005 sırasında gerçekleştirilen bir çalışmaya dayanarak sınırlarına yerleştirilmiş karamayınlarıyla ilgili güncellenmiş bir rapor vermişti⁷². Kasım 2005'te Türkiye

⁶³ "CHP mayın temizleme tekliflerinde yabancılara karşı çıkıyor," *The New Anatolian*, 6 Mart 2006.

⁶⁴ "Mayın temizliği süresi için pazarlıklar" *Hurriyet*, 31 Mayıs 2006.

⁶⁵ Türkiye'nin ifadesi, Mayın Eylemi, Mayın Risk Eğitimi ve Mayın Eylem Teknolojileri Daimi Komitesi, Cenevre, 10 Mayıs 2006.

⁶⁶ Türkiye'nin ifadesi, Mayın Eylemi, Mayın Risk Eğitimi ve Mayın Eylem Teknolojileri Daimi Komitesi, Cenevre, 13 Haziran 2005.

⁶⁷ Türkiye'nin ifadesi, 6. Taraf Devletler Toplantısı, Zagreb, 30 Kasım 2005.

⁶⁸ Türkiye'nin ifadesi, Mayın Eylemi, Mayın Risk Eğitimi ve Mayın Eylem Teknolojileri Daimi Komitesi, Cenevre, 10 Mayıs 2006.

⁶⁹ Türkiye'nin ifadesi, Mayın Eylemi, Mayın Risk Eğitimi ve Mayın Eylem Teknolojileri Daimi Komitesi, Cenevre, 13 Haziran 2005.

⁷⁰ Türkiye'nin ifadesi, 6. Taraf Devletler Toplantısı, Zagreb, 30 Kasım 2005; bakınız *Landmine Monitor Raporu 2005*, s. 587.

⁷¹ Türkiye'nin ifadesi, Mayın Eylemi, Mayın Risk Eğitimi ve Mayın Eylem Teknolojileri Daimi Komitesi, Cenevre, 13 Haziran 2005; Türkiye'nin Landmine Monitor Sorularına Cevabı, Cenevre BM Daimi Temsilciliği, 31 Ağustos 2005.

⁷² Türkiye'nin Landmine Monitor Sorularına Cevabı, Cenevre BM Daimi Temsilciliği, 16 Haziran 2006.

PKK/Kongra-Gel tarafından yerleştirilen mayınların tam olarak bilinmemekle birlikte “tespit edilir edilmez güvenlik altına alındığını ve temizlendiğini” belirtmiştir⁷³. Ağustos 2005’te Türkiye LM’i “PKK/Kongra-Gel tarafından yerleştirilen mayınların tespiti için yapılan araştırmalar devam etmektedir” şeklinde bilgilendirmiştir⁷⁴.

Çitleme ve İşaretleme

2006’da Türkiye mayınlı bölgelerin uluslararası standartlara uygun olarak işaretlenip çitlendiğini ve bunların “gerekli görülen zamanlarda” Genel Kurmay tarafından kontrol edildiğini iddia etti⁷⁵. İşaretleme ve çitleme için kullanılan malzemeler veya denetimin sıklığı konusunda herhangi bir açıklama yapılmadı. ICBL’nin 2005 başında görüştüğü, güneydoğu bölgesinde yaşayan kişiler, işaretlenmiş mayın tarlalarının etrafındaki çitlerde delikler ve hasarlı yerler olduğunu, ayrıca geçmişte hükümet ve muhalefet güçleri tarafından mayın kullanılan yerleşim yerlerinde işaretlenmemiş ve çitlenmemiş halde mayın ve PAM bulunabildiğini söylemişlerdir⁷⁶. Şubat 2006’da Nusaybin Belediyesi başkanı da insanların yaşadıkları bölgelerin civarındaki mayınlı olduğundan şüphe edilen yerlerin de işaretlenip çitlenmediğini belirtmişti⁷⁷. Hakkari Grubu Çukurova bölgesinde yalnızca tek bir yerde uyarı levhalarını olduğunu ve Hakkari’nin diğer pek çok mayınlı olduğundan şüphe edilen bölgesinde herhangi bir uyarı işaretinin bulunmadığını rapor etmişti⁷⁸.

Mayın/PAM Temizliği

Haziran 2006’da Türkiye LM’i 300.000 metrekaresel bir bölgeden 2.171 adet mayının temizlendiği konusunda bilgilendirmiştir⁷⁹. Temizleme operasyonunun sürdürüldüğü yerler yalnızca “Doğu ve güneydoğu Anadolu’daki belli yerler” şeklinde tarif edilmişti⁸⁰.

Türkiye’nin Nisan 2006’da sunduğu Madde 7 raporunda Ocak-Aralık 2005 arasında 17.886 adet mayının temizlendiği belirtilmektedir⁸¹. Bununla birlikte bu rakam (1998’den bu yana yapılan temizleme operasyonlarındaki) birkaç yılın toplam rakamı olabilir. 2004’te yalnızca 1.225 antipersonel mayının temizlendiği raporlanmıştır⁸².

Türkiye mayın temizliği sonuçlarına dair pek de tutarlı olmayan çeşitli ifadeler kullanmıştır. Kasım 2005’teki 6. Taraf Devletler Toplantısında Türkiye, 1998’den bu yana 67.500 metrekaresel bir alanda 16.957 adet mayının temizlendiğini rapor etmişti⁸³. Haziran 2006’da Türkiye 2,5 kilometrekarelik bir alanın temizlendiğini rapor etti⁸⁴.

2006’da temizleme operasyonları Kasım’dan beri devam eden “zorlu kış koşullarının mayın temizleme faaliyetini engellemesi” nedeniyle Mayıs ayında tekrar başladı⁸⁵.

⁷³ Türkiye’nin ifadesi, 6. Taraf Devletler Toplantısı, Zagreb, 30 Kasım 2005.

⁷⁴ Türkiye’nin Landmine Monitor Sorularına Cevabı, Cenevre BM Daimi Temsilciliği, 31 Ağustos 2005 ve 16 Haziran 2006.

⁷⁵ “Türkiye’nin ifadesi, Mayın Eylemi, Mayın Risk Eğitimi ve Mayın Eylem Teknolojileri Daimi Komitesi, Cenevre, 10 Mayıs 2006; Madde 7 Rapor, Form I, 29 Nisan 2006; Türkiye’nin Landmine Monitor Sorularına Cevabı, Cenevre BM Daimi Temsilciliği, 16 Haziran 2006.

⁷⁶ Bakınız *Landmine Monitor Raporu 2005*, s. 588.

⁷⁷ Mayınsız bir Türkiye Girişimi’nin Nusaybin Valisi Mehmet Tanhan’la yaptığı röportaj, 15 Şubat 2006.

⁷⁸ Hakkari Grubu Sözcüsü Rojbin Tugan’dan gelen e-mail, 21 Şubat 2006.

⁷⁹ LM’e verdiği cevapta Türkiye anti-personel ve/veya araç imha mayınlarının temizlenip temizlenmediğini belirtmedi.

⁸⁰ Türkiye’nin Landmine Monitor Sorularına Cevabı, Cenevre BM Daimi Temsilciliği, 16 Haziran 2006.

⁸¹ Madde 7 Raporu, Form G, 29 Nisan 2006.

⁸² Madde 7 Raporu, Form G, 29 Nisan 2006 ve 10 Mayıs 2005.

⁸³ Türkiye’nin ifadesi, 6. Taraf Devletler Toplantısı, Zagreb, 30 Kasım 2005.

⁸⁴ Türkiye’nin Landmine Monitor Sorularına Cevabı, Cenevre BM Daimi Temsilciliği, 16 Haziran 2006.

⁸⁵ Türkiye’nin ifadesi, Mayın Temizliği, Mayın Risk Eğitimi ve Mayın Faaliyet Teknolojileri Daimi Komitesi, Cenevre, 10 Mayıs 2006; Türkiye’nin Landmine Monitor Sorularına Cevabı, Cenevre BM Daimi Temsilciliği, 16 Haziran 2006..

Temizleme işlemi manuel olarak veya mayın tespit köpekleri ile sürdürülmektedir. Türkiye ne çeşit topraklarda bu işlemin sürdürüldüğünü raporlamamış, ancak temizlenen alanların büyük bir kısmının tarıma elverişli olmadığını belirtmiştir. Aynı zamanda Türkiye temizlenen toprağın teslim edilmediğini ve halen kullanılmadığını raporlamıştır⁸⁶. Başka herhangi bir ek bilgi verilmemiştir.

2005 yılında gerçekleştirilen mayınsızlaştırma operasyonlarında herhangi bir kaza bildirilmemiştir⁸⁷. Türkiye 2005'te beş askeri mayınsızlaştırma görevlisinin yaralandığını raporlamıştır⁸⁸.

Mayın Risk Eğitimi

Madde 7 raporunda Türkiye, devlet tarafından yerleştirilmiş mayınları ihtiva eden alanların yakınında yaşayan insanların uyarıldıklarını ve bu alanların işaretlenip çitlendiğini rapor etti⁸⁹.

Mayın Risk eğitimi (MRE) 2005 yılında son derece düşük ölçekte devam etti, bu eğitim esasen yerel NGO'lar tarafından halkın mayın/PAM konusunda bilinçlendirmek bağlamında gerçekleştirildi. Türkiye'de MRE koordine eden bir birim bulunmamaktadır.

Mayınsız Bir Türkiye Girişiminin 2004 yılı başlarında hazırladığı bir MRE posterini TBMM İnsan Hakları Araştırma Komitesi tarafından kabul edilmiş ve poster, İçişleri Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığının onayını alarak Mayıs 2006'da TBMM tarafından basılmıştır. Posterler mayından etkilenen bölgedeki 11 şehirde bulunan 4.972 ilkokula gönderilmiştir⁹⁰.

Diyarbakır Barosu mayın konusunda halkı bilinçlendirmek amacıyla mayın kazalarına istinaden bir fotoğraf kitabı basmıştır. Fotoğraflar 18 Mart 2006'da İstanbul'da sergilenmiş ve Nisan ayında Diyarbakır'a transfer edilmiştir. Diğer şehirlerde de gösterilmeleri planlanmaktadır⁹¹.

İnsan Hakları Derneği (İHD), Mazlum-Der ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı (THİV) halkı mayın konusunda bilinçlendirmek amacıyla mayın ve PAM kurbanları hakkında bilgi de içeren düzenli raporlar yayınlıyorlar. İHD 2006 yılında bir bilinçlendirme kampanyası başlatacağını ilan etmiştir⁹². Hakkari grubunun faaliyetleri yerel bölgelerde temel MRE'yi de içermektedir. Ve grup bilinçlendirmek amacıyla 2005 yılında yaptığı mayın olayları ve kurbanlar üzerindeki araştırmasının sonuçlarını kullanmayı planlamıştır⁹³.

Karamayın/PAM Olayları

2005 yılı Ocak-Aralık döneminde yaşanan 62 mayın ve PAM olayında en az 220 mayın/PAM (190 mayın; 30 PAM) kurbanı olduğunu tesbit edilmiştir: 68 ölü ve 152 yaralı⁹⁴. Bu rakam 2004'te bildirilen 168 ve 2003'te yaşanan 67 mayın/PAM kurban sayısına göre önemli bir artış gösteriyor⁹⁵. Bununla birlikte sivil kurbanlar hakkında toplanan yetersiz datadan ötürü bu rakamlar mayın/pam olaylarını tam olarak yansıtamayabilir. Türkiye'nin

⁸⁶ Türkiye'nin Landmine Monitor Sorularına cevabı, Cenevredeki BM Daimi Temsilciliği, 16 Haziran 2006.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Cem Işık'tan gelen e-mail, Cenevre'deki BM Daimi Temsilciliği İkinci sekreteri, 6 Haziran 2006.

⁹⁰ Mayınsız bir Türkiye Girişimi, Muteber Öğreten'den gelen e-mail, 29 Mayıs 2006; bakınız *Landmine Monitor Raporu 2005*, s. 589.

⁹¹ Ibid.

⁹² Mayınsız bir Türkiye Girişimi, Muteber Öğreten'den gelen e-mailler, 23 Mart ve 29 Mayıs 2006.

⁹³ Hakkari Grubu Sözcüsü Rojbin Tugan'dan gelen e-mail, 21 Şubat 2006.

⁹⁴ Mayınsız Bir Türkiye Girişimi'nin medya haberlerinden elde ettiği bilgi; Girişim mayın olaylarını kaydetmek amacıyla günde sekiz gazete taramaktadır.

⁹⁴ Mayınsız Bir Türkiye Girişimi'nin medya haberlerinden elde ettiği bilgi.

⁹⁵ Bakınız *Landmine Monitor Raporu 2005*, s. 590.

2005 yılında verdiği Madde 7 raporu, 194 askeri mayın kurbanını raporlamıştır (39 ölü, 155 yaralı), rapor sivil olaylar hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir⁹⁶.

Mayınsız Bir Türkiye Girişiminin kaydettiği olayların en az 22 tanesi çocuktur. 190 mayın olayı ve 30 PAM olayı yaşanmıştır. 2005'teki basın haberlerine göre meydana gelen olayların yüzde 88'i sekiz bölgede meydana gelmiştir: Hakkari (57), Bingöl (33), Şırnak (31), Diyarbakır (22), Ağrı (15), Van (13), Siirt (13) ve Elazığ'da (10)⁹⁷.

Nisan 2005'te güneydoğu bölgesindeki Çukura'da karamayınına basarak yaralanan 20 yaşında bir erkek basında yeralan kurbanlar arasındaydı⁹⁸. Nisan ayında yaşanan diğer bir olayda, Taşlıburun köyü yakınlarında on yaşında bir oğlan çocuğu yeri kazarken karamayının patlaması sonucunda öldü⁹⁹. Temmuz'da, Şırnak'ta bir kamyonun mayına çarpması sonucunda altı sivil yaralandı¹⁰⁰. Eylül ayında Bingöl'ün genç bölhgesinde meydana gelen bir mayın patlamasında bir kişi öldü, iki kişi yaralandı tarlasından dönen bir adam Şırnak'ın Beytüşşebap bölgesinde mayına basarak yaralandı¹⁰¹. Van'ın Çaldıran bölgesinde koyun otlatan bir çocuk mayın patlaması yüzünden öldü başak biri de yaralandı¹⁰². Yine Kars ilinin Ermenistan sınırı civarındaki askeri bir bölge civarında meydana gelen bir mayın patlamasında bir çoban yalarandı, sürüsünden 15 koyun öldü. Elazığ'ın güneyoğu bölgesindeki bir mayın patlaması nedeniyle iki asker yaralandı¹⁰³.

Türkiye 2005 yılında beş askeri mayınsızlaştırma görevlisinin yaralandığını raporlamıştır¹⁰⁴.

Türkiye'den geçen göçmenler Yunanistan'a yasadışı yollarla geçmeye çalışırken mayına kurban olmuşlardır. 16 Nisan 2005'te bir Türk şöförü Irak'ta yol kenarına döşenmiş bir mayın tarafından öldürüldü¹⁰⁵.

Olaylar 2006 yılında da rapor edilmeye devam edildi. Buna göre Ocak 2006'dan 5 Haziran 2006'ya değin 11 olay rapor edildi. Bu olaylarda yedi kişi öldü ve en az dokuzu çocuk olmak üzere 18 kişi yaralandı¹⁰⁶. Rapor edilen olay örnekleri arasında ilk defa İstanbul'dan bir PAM olayı bulunmaktadır. Bu olayda orada bulunan sekiz çocuğun hepsi de yaralanmış, biri olaydan bir hafta sonra hastanede ölmüştür¹⁰⁷. 11 Nisan'da Şırnak ilinde bir tarlada oynayan 6 çocuk mayın patlaması sonucu yaralanmıştır¹⁰⁸. 16 Nisan'da Elazığ bölgesinde araçlarının bir mayının üzerinden geçmesi sonucunda 2 asker ölmüş, ikisi yaralanmıştır¹⁰⁹. 2 Mayıs'ta Hakkari'nin Irak sınırındaki Çukurca bölgesinde kararkola yürüyerek giden bir polis memuru mayına basarak ölmüştür. Basına göre mayını PKK yerleştirmiştir¹¹⁰. Hakkari'de 12 Mayıs'ta meydana gelen benzer bir olayda bir memur mayına basarak can vermiştir¹¹¹. 23 Mayıs'ta Diyarbakır'da araçlarının araç imha mayının üzerinden

⁹⁶ Madde 7 Raporu, Form J, 29 Nisan 2006.

⁹⁷ Karamayınına basab bir kişi yaralandı," *Anadolu Agency* (Hakkari), 29 Nisan 2005

⁹⁸ Karamayınına basab bir kişi yaralandı," *Anadolu Agency* (Hakkari), 29 Nisan 2005

⁹⁹ "Türk çocuk karamayını yüzünden öldü," *Associated Press* (Ankara), 7 Nisan 2005.

¹⁰⁰ "Türk karamayını patlamasında altı kişi yaralandı," *Reuters* (Diyarbakır), 10 Temmuz 2005.

¹⁰¹ "Kadasto Teknisyeni Doğan mayın patlamasına kurban oldu," *Sabah*, 21 Eylül 2005; "Mayına bastı ve ayağını kaybetti," *Anadolu Agency* (Hakkari), 11 Ekim 2005.

¹⁰² "Çaldıran'da mayın patlaması: bir ölü," *Anadolu Agency* (Hakkari), 1 Aralık 2005.

¹⁰³ "Karamayını patlamasında iki asker ve bir çoban yaralandı," *Turkish Daily News* (Ankara), 7 Aralık 2005.

¹⁰⁴ Türkiye'nin Landmine Monitor Sorularına cevabı, Cenevredeki BM Daimi Temsilciliği, 16 Haziran 2006.

¹⁰⁵ *Bakınız Landmine Monitor Raporu 2005*, s. 591.

¹⁰⁶ Mayınsız Bir Türkiye Girişimi'inin medya haberlerinden elde ettiği bilgi.

¹⁰⁷ "Askeri artık faciaya neden oldu," *Radikal* (İstanbul), 7 Nisan 2006.

¹⁰⁸ Susan Frazer, "Türkler şüpheli Kürt militanları gözaltına aldı," *Associated Press* (Ankara), 11 Nisan 2006.

¹⁰⁹ "Güneydoğu Türkiye'de bir karamayını patlamasında iki asker öldü," *Deutsche Presse-Agentur* (İstanbul), 8 Nisan 2006.

¹¹⁰ "Mayın asker öldürdü," *Turkish Daily News* (Ankara), 2 Mayıs 2006.

¹¹¹ "Karamayını Irak sınırının yakınında bir Türk yetkilisini öldürdü," *Kuwait News Agency* (İstanbul), 12 Mayıs 2006.

geçmesi sonucu bir asker ölmüş, başka biri de yaralanmıştır. Aynı gün Bingöl’de meydana gelen başka bir olayda paramiliter güvenlik görevlisi karakol civarındaki bir mayına basarak ölmüştür¹¹². 30 Mayıs’ta Irak ve Suriye sınırında bulunan Şırnak bölgesindeki Cudi dağında PKK’ye karşı yürütülen bir operasyon sırasında bir asker mayına basarak ölmüştür¹¹³.

5 Haziran’da Sakarya’daki askeri atık bölgesinde buldukları bir PAM’yu elleyen bir kadın öldü, iki kişi yaralandı. Bölge yasaklanmış olmasına rağmen yerel halk hayvanlarını otlatmak için alana girmeye devam ediyor¹¹⁴.

Afganistan’da 7 Şubat 2006’da araçlarının Farah bölgesindeki Kandahar otoyoluna döşenmiş bir mayının üzerinden geçmesi sonucunda yol inşa projesinde çalışan bir Türk mühendis öldü, üç kişi yaralandı¹¹⁵.

Verdiği ilk Madde 7 raporunda Türkiye 1984-Ağustos 2004 yılları arasında meydana gelen mayın olayları sonucunda silahlı kuvvetlerden 400 kişinin öldüğünü, 1.216 kişinin de yaralandığını bildirmiştir¹¹⁶. Daha önce hükümet 1993-2003 arasında mayın patlamalarının 1.823 askeri (299 öldü, and 1.524 yaralandı) ve 1.082 sivil (289 öldü and 793 yaralandı) olmak üzere 2.905 olaya neden olduğunu rapor etmişti¹¹⁷.

Sağ Kurtulanlara Yardım

Türkiye’deki sağlık hizmetlerinin dağılımı dengesiz, hastane yataklarının üçte biri ve tıbbi personelin yaklaşık yarısı üç kentte toplanmış durumdadır. Resmi olarak sağlık hizmeti bedavadır ancak gerçekte durum pek öyle değildir. Acil durumlarda insanlar herhangi bir hastanede yardım alabilmekle beraber durumları istikrara kavuştuğunda gerekli tedaviyi sağlayan kuruluşlara sevk edilmektedirler. Üniversite hastaneleri sevkle gelen ve ödeme gücü olan kişilere açıktır, ancak servis kaliteleri bölgeye göre önemli ölçüde değişiklik göstermektedir¹¹⁸. Nisan 2006’da Diyarbakır Barosu sivillerin tedavi edilmesi için Gülhane Askeri Hastanesine yaptığı ve başarıyla sonuçlanan bir başvuruda bulunmuştur. Böylece daha önce reddedilen iki çocuk kazazade hastanede tedaviye kabul edilmişlerdir¹¹⁹. Resmi bir Türk görevlisi askeri hizmetlerin sivillere de açık olduğunu vurgulamış, hatta sivillerin nasıl başvuracaklarını anlatan bir internet sayfasının da mevcut olduğunu belirtmiştir¹²⁰. Baro tarafından gerçekleştirilen ve mayın kurbanlarına ücretsiz yasal destek vermeyi hedefleyen herkes için adalet projesi Şubat 2006’da noktalanmıştır¹²¹.

Alman NGO Medico International’ın yardımıyla Mayısız Bir Türkiye Girişimi, Mayıs 2006’da mayın olaylarının yoğunluklu olarak yaşandığı üç şehirde, yani Diyarbakır, Mardin ve Siirt’te kurbanların sayısı ve ihtiyaçlarını tespit etmek amacıyla bir araştırmaya başlamıştır. Girişim proje hakkında şehrin milletvekillerini bilgilendirmiş, sonunda İçişleri Bakanlığının proje konusunda bölge valiliklerini bilgilendirip gerekli desteği vermelerini sağlamıştır¹²².

¹¹² “Mayınlar bir Türk askerini öldürdü, ikisini yaraladı,” *Turkish Daily News* (Ankara), 23 Mayıs 2006.

¹¹³ “Güneydoğu Türkiye’de 4 kişi öldü,” *Agence France-Presse* (Diyarbakır), 30 Mayıs 2006.

¹¹⁴ “atık bölgesindeki muhimmatları elleyen kadın öldü,” *Associated Press* (Ankara), 7 Haziran 2006.

¹¹⁵ “Afganistan’daki mayın patlamasında ölen dört kişi arasında bir Türk mühendisi de var,” *Kuwait News Agency* (Kabul), 7 Şubat 2006; “Afganistan’daki mayın patlamasında Türk ve Hintli mühendisler öldü,” *Xinhua News Agency* (Kabul), 7 Şubat 2006.

¹¹⁶ Madde 7 Raporu, Form J, 1 Ekim 2004.

¹¹⁷ Türkiye’nin Sunumu, Kurbanlara Yardım ve Sosyo-ekonomik Yeniden Entegrasyonu Daimi Komitesi, Cenevre, 13 Mayıs 2003.

¹¹⁸ Sağlık Hizmetleri Avrupa Gözlemevi, “özet: Türkiye 2004, Geçiş halindeki sağlık sistemleri.”

¹¹⁹ Avukat Şahin Altuner tarafından verilen bilgi, Diyarbakır Barosu, 17 Nisan 2006.

¹²⁰ Güçlü Cem Işık’tan gelen e-mail, Cenevre’deki BM Daimi Temsilciliği İkinci sekreteri, 14 Temmuz 2006.

¹²¹ Mayısız bir Türkiye Girişimi, Muteber Öğreten’den gelen e-mailler, 23 Mart ve 27 Haziran 2006.

¹²² Mayısız bir Türkiye Girişimi, Muteber Öğreten’den gelen e-mailler, 29 Mayıs ve 27 Haziran 2006.

Türkiye 2005 yılı için hazırladığı Madde 7 raporuyla birlikte J formunu da doldurup vermiştir. Bu formda askeri personele sağlanan kurban destek bilgileri bulunmaktadır¹²³. Bursa ve Ankara'daki silahlı kuvvetler rehabilitasyon merkezlerinde 2005 yılında 155 askeri mayın kurbanı tedavi görmüştür¹²⁴. 2000-Ağustos 2004 arasında bu rakam 123'tür. Bu merkezlerde toplam 1.015 mayın kurbanı tedavi görmüştür¹²⁵.

Ayrıca Dicle Üniversitesi protez atölyesi ve rehabilitasyon merkezi de mayın kazasından sağ kurtulanlara fiziksel rehabilitasyon hizmeti sağlıyor. Merkez dizaltı protezleri sağlama kapasitesine sahip¹²⁶. Bununla birlikte pek çok kurban Dicle üniversitesindeki bu hizmetin farkında değildir¹²⁷. Türkiye 28 rehabilitasyon merkezine sahiptir, ancak pek çoğu özür ve rehabilitasyondan ziyade kas-iskelet sistemi sorunlarına odaklanmıştır. Ulusal sosyal güvenlik sisteminin masraflarını karşıladığı ve mayın kurbanları dahil olmak üzere özürlü insanların bakımı, eğitimi ve rehabilitasyonu ile ilgilenen 600 özel rehabilitasyon servisi vardır, ancak çoğu hizmetler şehirlere sınırlıdır ve özürlü insanların çoğunun erişiminin dışındadır¹²⁸. Kaynak eşitsizliği rehabilitasyona erişimin sınırlanmasında önemli bir noktadır.

Türkiye 2005'te mayın kazasında ölen 83 askerin ailesinin yanı sıra 38 askeri mayın kurbanının finansal ve istihdam yardımlarından faydalandığını rapor etmiştir¹²⁹. Mayın kazalarında ölenlerin yakınları ve mayın kazazedelerine temin edilen iş imkanları kamu sektöründe temin edilmektedir. Bu kişiler aynı zamanda faizsiz ev kredisinden de faydalanabilmektedirler¹³⁰.

Engelliler Yasası ve Uygulama

Türkiye'nin güncellenmiş Engelliler Yasası (No. 5378), 1 Temmuz 2005'te yürürlüğe girdi. Bu yasanın amacı özrü olan kişileri istihdam, eğitim, sağlık imkanlarına erişimde karşılaştıkları ayrımcılıktan korumaktır. Başbakanlığa bağlı Engelliler Dairesi İdaresi özürlü insanların haklarını korumakla yükümlüdür. Herhangi bir sosyal ayrımcılık rapor edilmemiş olmakla birlikte özürlü insanlar ekonomik olanaklardan yoksun olmanın sıkıntısını çekmektedirler. Türkiye'nin aynı zamanda özürlülük konularında faaliyet planları bulunmaktadır¹³¹.

Üyesi bulunan 300'den fazla özürlüler NGO'larıyla Türkiye özürlüler Konfederasyonu beş federasyondan oluşmaktadır: Ortopedik engelliler fedesaryonu, Körler

¹²³ Madde 7 Raporu , Form J, 29 Nisan 2006.

Türkiye'nin Landmine Monitor Sorularına cevabı, Cenevredeki BM Daimi Temsilciliği, 16 Haziran 2006; Madde 7 Raporu , Form J, 29 Nisan 2006.

¹²⁴ *Landmine Monitor Raporu 2005*, s. 591-592, "kazazedeler askeri tesislerden tıbbi ve rehabilitasyon desteği alabileceğini bilmeyebilirler," ifadesiyle yanlış bildirimde bulunmuştur. Aslında Mayınsız Bir Türkiye Girişimi'ne göre o sırada kazazedeler askeri tesislerden destek alamıyorlardı.

¹²⁴ Bilgi Toplumu Teknolojileri, "IST Projelerine Geniş Katılıma-sağlık ve e-içindelemeye bağlıdır," 30 Mart 2006, s. 81.

¹²⁵ Madde 7 Raporu, Form J, 1 Ekim 2004.

¹²⁶ Bakınız *Landmine Monitor Raporu 2004*, s. 829.

¹²⁷ *Landmine Monitor Raporu 2005*, s. 591-592, "kazazedeler askeri tesislerden tıbbi ve rehabilitasyon desteği alabileceğini bilmeyebilirler," ifadesiyle yanlış bildirimde bulunmuştur. Aslında Mayınsız Bir Türkiye Girişimi'ne göre o sırada kazazedeler askeri tesislerden destek alamıyorlardı.

¹²⁸ Bilgi Toplumu Teknolojileri, "IST Projelerine Geniş Katılıma-sağlık ve e-içindelemeye bağlıdır," 30 Mart 2006, s. 81.

¹²⁹ Madde 7 Raporları, Form J, 29 Nisan 2006 ve 1 Ekim 2004.

¹³⁰ Türkiye'nin Landmine Monitor Sorularına cevabı, Cenevredeki BM Daimi Temsilciliği, 16 Haziran 2006.; Madde 7 Raporu, Form J, 29 Nisan 2006.

¹³¹ Bakınız *Landmine Monitor Raporu 2005*, s. 592; Amerika Dışişleri Bakanlığı, "İnsan Hakları Uygulamaları Ülke Raporları-2005: Türkiye," Washington DC, 8 Mart 2006.

federasyonu, zihinsel engelleiler fedrasyonu, sağırlar federasyonu ve zrl kişiler için spor federasyonu. Bununla birlikte bu organizasyonların pek azı retkendir¹³².

¹³² Bilgi Toplumu Teknolojileri, “IST Projelerine Geniş Katılma-sağlık ve e-içindelemeye bağlıdır,” 30 Mart 2006, s. 81.